

TARİHE KAYIT DÜŞEN BİR ZİYÂLİ: AHMED CEVAD AHUNDZÂDE

İrfan PAKSOY [*]

*“Azerbaycan! Azerbaycan!
Ey, kahraman evladın şanlı vatani!
Senin için can vermeye hepimiz hazırız!
Senin için kan dökmeye hepimiz kâdiriz!
Üç renkli bayrağınla mesut yaşa!”*

Azerbaycan Milli Marşı'nın İlk Kıtası - Ahmed Cevad Ahundzâde

GİRİŞ

Ziyâ (ışık) kelimesinden türetilmiş olan ziyâlî kelimesi aydın anlamına; ziyâlîler da aydınlar anlamına gemektedir. Ziyâlîler kelimesi Türk halklarının SSCB boyunduruğunda yaşadığı dönemdeki Cedidci çizgideki aydınları ifade etmek üzere kullanılan bir nitelemedir.

Makale kapsamında Azerbaycan Ziyâlîlerinden, Azerbaycan'ın milli çizgideki yiğit evladı ve aydını Ahmed Cevad Ahundzâde (1892-1937) ve kimi şiirleri bağlamı ile birlikte ele almıştır.

Şairin verdiği fikrî mücâdele ve şiirlerini de hangi ortamlarda yaşadığının daha iyi anlaşılabilmesi için Cedidcilik hareketi, Şairin yirmili yaşlarından itibaren Azerbaycan'da, bölgede ve Rusya coğrafyasında meydana gelen gelişmelere de makale kapsamında özet olarak değinilmiştir.

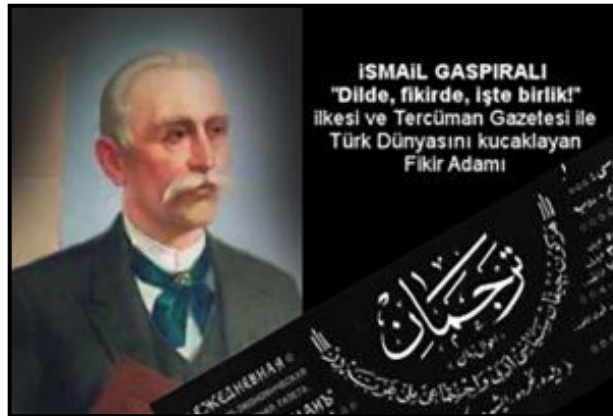
CEDİDCİLİK VE ZİYÂLILAR...

Batı'daki aydınlanma felsefesinin İslâm dünyasına yansması ve “Usûl-i Cedîd” adlı eğitim hareketinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın sonlarına kadar Rusya Müslümanlarında ilk öğretim şehirlerde medrese bünyesinde, köylerde ise camilerin yanında bulunan mekteplerde geleneksel yöntemlerle yürütülerek sadece okuma yazma ve ilmihâl bilgisi öğretiliyor, ayrıca Kur'an'dan bazı sûrelerin ezberletilmesiyle yetiniliyordu. “Usûl-i Kadîm” denilen bu yöntem karşı çıkarak yerine usûl-i cedîd adıyla Batı'daki eğitim sisteminden etkilenen bir yöntem öneren kişilere Cedîdciler ve bunlar vasıtasıyla gelişen akıma da Cedîdcilik denilmiştir.

İlk öğretimin ıslahı ve yeni eğitim sisteminin uygulanması düşüncesinin başta gelen temsilcisi Gaspıralı (Kırım) İsmâil Bey'dir (1851-1914). Gaspıralı eğitim ve öğretim münasebetiyle bulunduğu İstanbul'da Genç Türkler'den, Paris'te iken de sosyalist ve liberallerden etkilenmiş,

bu suretle Batı'daki eğitim sistemini tanıma imkânı bulmuştur. Gaspıralı, Kırım'da ve Rusya'daki diğer Türk beldelerinde halkın içinde bulunduğu gerilikten kurtulması için öncelikle eğitim ve kültüre önem verilmesini istiyor, ıslah çalışmalarının ilkokullardan başlatılması, bu okullarda uygulanagelen Usûl-i Kadîmin terk edilerek yerine Usûl-i Cedîdin yerleştirilmesi gerektiğini savunuyordu. 1883 yılında Kırım'da "Dilde, Fikirde ve İşte Birlik" alt başlığıyla çıkarmaya başladığı Tercüman gazetesinde Usûl-i Cedîdle ilgili fikirlerini dile getiriyor ve ilk öğretimdeki sistemi eleştiriyordu. Gaspıralı'ya göre mektepler, medreselerden ayrılmalı, ilkokulların özel öğretmenleri olmalı, öğretmenler de aylık almalı, ilkokullarda okumanın yanında yazma da öğretilmeli ve coğrafya, matematik, hayat bilgisi gibi hayata dair dersleri de içine alan bir program uygulanmalı, kız çocukları için de ayrı okullar açılmalı ve eğitimin her seviyesine uygun kitaplar hazırlanmalıdır. Gaspıralı bu hedefler ve ilkeler doğrultusunda 1884 yılında Bahçesaray'da Usûl-i Cedîd okulunu açtı ve yeni yöntemi burada bizzat kendisi uygulamaya çalıştı. Bu okul örnek alınarak açılan, eğitim dili Türkçe olan ve kısa zamanda da okuma yazmayı öğreten bu okullar "Usûl-i Cedîd Mektepleri" olarak adlandırılmıştır. Gaspıralı bu okullardaki Usûl-i Cedîdi, Rusya Müslümanlarına anlatmak ve yaygınlaştırmak için belli başlı Türk merkezlerine seyahatler yapmış, başlangıçta pek ilgi görmeyen Usûl-i Cedîd mektebinden mezun olan öğrencilerin başarıları halkın dikkatini çektikçe okula ilgi artmış, bunun üzerine Kafkasya, Kazan ve Türkistan'ın uzak bölgelerinden Usûl-i Cedîdi tanımak ve öğrenmek üzere öğretmenler ve mollalar Bahçesaray'a gelmeye başlamışlardır.

Cedîdcilik hareketi din, dil, kültür ve ideal birliğinden dolayı Rusya Müslümanları arasında süratle yayılarak Kazan, Azerbaycan ve Türkistan'da da etkisini göstermiştir. Cedîdcilik hareketi ve Usûl-i Cedîd mektepleri sanayi ve ticaretin nispeten geliştiği, görece şehirleşmiş olan Kazan, Kırım ve Azerbaycan'da büyük bir yaygınlık kazandığı hâlde kapalı tarım toplumu niteliğindeki Türkistan (bugünkü Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan) coğrafyası bu harekete başlangıçta tamamen ilgisiz kalmış, hatta Gaspıralı'nın bu ilgisizliği gidermek maksadıyla 1893 yılında buralara yaptığı seyahatten sonra bile bu coğrafyada 1900 yılına kadar kayda değer bir gelişme sağlanamamış, 20. Yüzyılın başından itibaren de Türkistan'da politik, ekonomik ve sosyal şartların elverişsizliğine rağmen Cedîdcilik sınırlı da olsa bir gelişme göstermiş ise de Türkistan'daki tutucu sosyal yapı sebebiyle Kadîmci zihniyetin gücünü koruması yüzünden, Türkistan'da Cedîdcilik diğer Türk coğrafyalarındaki kadar başarılı olamamıştır. Nitekim 1910 yılına doğru Rusya'daki Müslüman Türk toplumlarında açılan Usûl-i Cedîd mekteplerinin sayısı 5.000'e ulaştığı halde Türkistan'da 100'ü bulmamıştır. Bahse konu coğrafyalarda basının gelişmesi de buna paralel olmuştur.

Cedîdcilik hareketi bir yandan siyasî otoritelerin, diğer yandan da Rusya Türkleri'nin birliğini İslâm'da gören ve yenileşmenin halkın Ruslaşmasına yol açacağını ileri süren Kadîmciler'in muhalefetiyle karşılaşmıştır. Cedîdciler'e karşı olanların ihbarları üzerine okullar kapatılmış,

buralardaki görevliler başka yerlere sürgün edilmiş, bu şekilde Rus millî eğitim teşkilâtı ve müfettişleri Usûl-i Cedîd mekteplerinde uyanan Türkçülük düşüncesini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Buna rağmen Rus sosyalistleri ve Batıcıları tarafından desteklenen Cedîdciler ile bunlara karşı olan Kadîmciler arasındaki mücadele Cedîdciler'in lehine kapanmış, ancak Kadîmciler'in muhalefeti de sistemin başarısını hayli yavaşlatmıştır.

1905 yılına kadar ilkokulları ıslah çabasından ibaret olan Cedîdcilik, bu tarihten sonra sosyal ve kültürel hayatta da yeniliği savunan bir hareket hâline gelmiştir. Eğitim alanında medreselerin ıslahı, okuma yazmanın kolaylaştırılması, okuma oranının arttırılması ve kadının toplumdaki yerinin yükseltilmesi gibi konularda başarılı hizmetler Cedîdcilik, diğer alanlarda Rus idaresinin olumsuz tutumu ve diğer engeller sebebiyle yeterince başarı sağlayamamıştır. Bununla birlikte Cedîdciler 1905-1917 döneminde siyasî faaliyetlerde de bulunmuşlar, ancak bazılarının sol siyasî hareketler içinde yer alması, Kadîmciler'in onları dinsizlik ve sosyalistlikle suçlamasına ve Çarlık idaresinin de kendilerine karşı harekete geçmesine sebep olmuştur. Usûl-i Cedîd mekteplerini "ihtilâl ocakları" olarak görmeye başlayan Rus idaresi 1912 yılında pekçok Cedîdci öğretmeni tutuklamıştır. Ekim Devrimi'ne [1] doğru Cedîdciler milliyetçilikten Bolşevikliğe kadar uzanan geniş bir yelpaze içinde yer almışlardır. Bu şekilde başlangıçta bir "aydınlanma hareketi" olarak ortaya çıkan Cedîdcilik, kültürel tezlerine uygun olarak zamanla politik hedeflere de yönelmiş ve Rusya Türkleri'nin bağımsızlık mücadelelerinin siyasî ideolojisi hâline gelmiştir.

Cedîdciler, bütün milletlere kendi kaderlerini tayin etme hakkının verileceği vaadiyle ortaya çıkan Bolşevizm'den kendi gayeleri doğrultusunda faydalanma ümidine kapılmışlar, Bolşevizm'in gerçek niteliğinin henüz tam anlaşılmadığı bir dönemde birçok Cedîdci, Bolşevik Partisi'ne girerek Müslüman gruplar oluşturmuşlar ve parti içinde kendi idealleri doğrultusunda çalışmalar yapmışlardır. Cedîdciliğin Ekim Devrimi sonrasındaki kuşağından ve Stalin'in Milliyetler Halk Komiserliği yardımcılığına kadar yükselen Kazanlı aydın Mir Sultan Galiyev, Marksizm'in sınıf mücadelesi tezini yeniden yorumlayarak bu fikriyatı ezen milletler ile ezilen milletler arasındaki bir mücadele tezine dönüştürmüş, Rus sosyalizmine karşı Turancılık ülküsünü savunmuş, her Türk boyundaki Cedîdciler'i bu amaç doğrultusunda bir araya getirmeye çalışmış, böylece Sovyetler'in tek partisi olan Bolşevik Partisi içinde örgütlü bir Müslüman grup oluşmuştur. Bununla birlikte eski Cedîdciler gibi ilk Müslüman komünistler de - Çarlık veya Sovyet farkı gözetmeksizin - Rus devletine, Rus halkına ve genel olarak Batılılar'a karşı derin bir güvensizlik duymuşlardır. Stalin, güçlendikten sonra özellikle 1930'lu yılların ortalarından itibaren Bolşevik Partisi'ndeki Müslüman gruplara karşı harekete geçmiş, "*Devlet ve Komünist Partisi kadrolarını halk düşmanlarından ve milliyetçilerden temizleme*" sloganıyla Cedîdizm'in, Sovyet idarî kademelerinde çalışmakta olan tüm temsilcileri (ziyâlılar - aydınlar) hapsedilmiş ve bunların çoğu da kurşuna dizilmiştir. Bu şekilde başlayan tasfiye hareketiyle Rusya coğrafyasındaki Türk halklarının aydın tabakasını oluşturan Cedîdci binlerce aydın (ziyâlı) öldürülmek suretiyle Türk halkları millî aydın kadrolardan mahrum bırakılmıştır. Öldürülenler arasında Sultan Galiyev (1892-1940), Ekmel İkrâm (1898-1938), Münevver Kârî Abdürreşithanov (1878-1931), Abdülhamid Çolpan (1898-1938), Abdürraûf Fıtrat (1886-1938), Bekir Çobanzâde (1893-1937) ve Ahmed Cevad gibi Cedîdciliğin en değerli temsilcileri de vardı. Rusya Türkleri'nin tarihine "Büyük Ziyâlılar (Aydınlar) Kırımı" olarak geçen bu katliamda sadece Azerbaycan'da 20.000 aydın öldürülmüş veya sürülmüştür. Bu katliam sırasında Stalin, Merhum Gaspıralı'nın Bahçesaray'daki mezarını da tahrip ettirip mezarın da bulunduğu arazinin üzerine blok apartmanlar yaptırarak Cedîdciliğin bütün izlerini silmek istemiş, Cedîdciler'in eserlerinin kütüphanelerde bulundurulması yasaklanmış ve Türk okullarında Cedîdciler'in emperyalist ajanı, burjuva ve pantürkist sınıf düşmanları olduğu telkin edilmiştir.

Her ne kadar Cedîdciliğin tarihi son derece trajik olmuş ise de bu çabalar hebâ olmamış, bu uğurda bir buçuk yüzyıldır merkezî idarenin her türlü, meşakkat, baskı, işkence ve zulmüne

rağmen azimle sürödürülen çabalar özellikle de SSCB'nin son lideri olan Gorbaçov zamanında (15.03.1990-25.12.1991) oluşan görece demokratik ortamda Rusya'daki Türk halkları bünyesinde meydana gelen millî hareketlerin fikir ve ilham kaynağını oluşturmuştur. Nitekim Sovyet Türkleri'nin bu ikinci dönemdeki millî uyanış hareketlerinin hedeflerinden biri de Stalin tarafından mahkûm edilen Cedîdci önderlerin itibarlarının iadesini sağlamak olmuştur.

Gerek SSCB döneminde, gerekse 1990'lı yılların başından itibaren SSCB'nin dağılmasına paralel olarak Azerbaycan ve Türkistan coğrafyasında bağımsızlığını ilan eden Türk cumhuriyetlerinde, gerekse (Kazan gibi) Rusya Federasyonu ve (Kırım [2] gibi) Ukrayna coğrafyasında kalmış Türk halklarında yaşanan millî uyanış hareketlerinin tarihî ve siyasî kökleri Cedîdçiliğe dayanmaktadır.

MENŞEVİK VE BOLŞEVİK DEVRİMLERİ

13 Mart 1917 tarihinde Çarlık Rusyasının başkenti Petrograd'da [3 gerçekleşen ve Çarlık Monarşisinin yıkılmasıyla sonuçlanan Menşevik [4] Devrimi'nin ardından Rusya genel bir istikrarsızlık içine girmiş, yedi ay sonra o dönemde Rusya'da kullanılmakta olan Julyen Takvimine göre 25 Ekim 1917 (Gregoryen Takvimine göre de 7 Kasım 1917) tarihinde gerçekleşen Ekim Devrimi ile Bolşevikler Rusya'da merkezî iktidarı ele geçirmişlerdir.

Ekim (Bolşevik) Devrimi'nden Bir Görüntü

RUSYA'DA İÇ SAVAŞ VE SONU

Ekim Devrimi'nin ardından 1918 yılında anti-Bolşevik ve karşı-devrimci Beyaz Ordu güçleri ile Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne (RSFSC) bağlı Bolşevik güçler arasındaki mücadele Rusya'da iç savaşın başlamasına neden olmuştur.

RSFSC Bayrağı

ABD, İngiltere, Fransa, Polonya ve Japonya da bahse konu iç savaşta Beyaz Ordu güçlerine silah ve lojistik destek sağlayarak müdahil olmuşlar ise de 1921 yılında Bolşevikler güçler,

Beyaz Rusya, Ukrayna, Orta Asya ve Transkafkasya’da beyaz Ordu güçleri başta olmak üzere tüm muhaliflerini bertaraf ederek Rusya coğrafyasına tamamen hâkim oldular.

1922 yılında devletin federal yapısı konusunda tartışmalar yaşandı. Milliyetler Halk Komiseri olan Stalin tüm cumhuriyetlerin RSFSC içinde özerk olarak teşkilatlanmaları gerektiğini savunuyorken Lenin de buna şiddetle karşı çıkarak tüm cumhuriyetlerin eşit statüde, egemenlik haklarının korunduğu ve her cumhuriyetin birlikten ayrılma hakkının da mümkün olduğu birleşik bir federasyon kabul edilerek 30 Aralık 1922 tarihinde RSFSC’nin Moskova yanlısı yönetimlere sahip Beyaz Rusya SSC, Ukrayna SSC, Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleriyle birleşmesi sonucu SSCB kurulur.

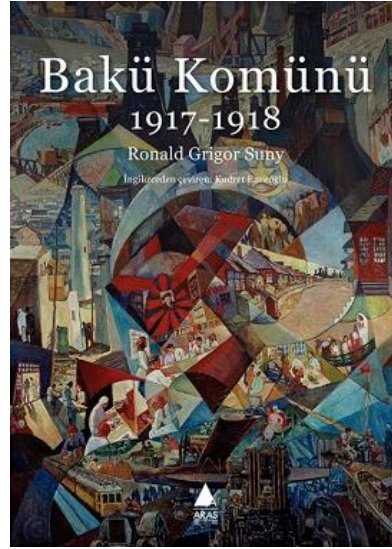

EKİM DEVRİMİ SÜRECİ VE SONRASINDA AZERBAJCAN’DAKİ GELİŞMELER

Çarlık Monarşisi döneminde Kafkasya Kafkasya Özel Valiliği adlı idarî birim tarafından yönetilmekte iken 13 Mart 1917 tarihinde Çarlık Rusyasının başkenti Petrograd’da gerçekleşen Menşevik Devrimi sonrasında anayasa kabul edilene dek görevde kalacak olan geçici hükûmet tarafından Kafkasya’nın idaresi için bahse konu idarî birim yerine 22 Mart 1917 tarihinde Kafkasya’nın, özellikle de Transkafkasya’nın (Güney Kafkasya/Maverâ-yı Kafkasya)’nın yönetimi için kısa ve Rusça adıyla OZAKOM (Özel Maverâ-yı Kafkasya Komitesi) adında geçici bir idarî organ oluşturulmuştur. Ancak OZAKOM, Ekim Devrimi’ne kadar geçen süre zarfında pek bir varlık gösteremediği ve bölgenin sorunlarını da yeterince çözüm getiremediği için halk nezdinde de beklediği desteği bulamamıştı. Ekim Devrimi ile birlikte Bolşevikler Rusya’da merkezî yönetimi ele geçirmiş olmakla birlikte Menşevik unsurların ağırlıkta olduğu Tiflis’te Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlı delegeler tarafından 24-27 Kasım 1917 tarihlerinde yapılan toplantı sonucu Bolşevik hâkimiyetini tanımayan ve Rusya Kurucu Meclisi toplanana kadar da geçici bir hükûmetin kurulması kararı alınır, Rusya’da Kurucu Meclis oluşturuluncaya kadar, OZAKOM’un [4] 5erini alacak olan (bölgenin geçici hükûmeti olarak) Tiflis’te bir tür federasyon olan ZAKAVKOM [6] (Maverâ-yı Kafkas Komiserliği / Hükûmeti) teşkil edilerek hükûmet üyeleri belirlenmiştir.

Tiflis’te bu gelişmeler yaşanırken Bakü Guberniyasının (idarî yönetim biriminin) arazisinde 2 Kasım’da Ermeni asıllı Bolşevik Stepan Şaumyan [7] liderliğinde üyelerinin çoğunluğu Bolşevik olan Bakü Sovyeti Hükûmeti [8] (2.7.1917-26.7.1918) kurulmuştu. Şaumyan Mart 1918 ayında Bolşevik lider Lenin tarafından Kafkaslarda Bolşevik iktidarın etkin hâle getirilmesiyle görevlendirilmiştir. 30 Mart- 3 Nisan 1918 döneminde yaşanan ve Mart Olayları olarak bilinen hâdiselerde Bakü şehri ve civarında Bakü Sovyeti ve Taşnak [9] kuvvetlerinin Müsâvât Partisi ve Kafkas Süvari Tümeni arasında meydana gelen çatışmalar sırasında Azerî sivillere yönelik katliam yaşanmış olup, Azerbaycan Türkü ve diğer Müslümanlardan 3.000-12.000 arasında insan öldürülmüştür. 1918 Mart Olayları sonucunda Bakü’de iktidar tamamen

Bolşeviklerin eline geçtikten sonra, Bakü'deki mevcut yönetimin 13 Nisan'dan sona erdiği 31 Temmuz'a kadar "Bakü Sovyeti / Komünü" olarak tanınmıştır. Bu yönetim 31 Temmuz 1918 tarihinde sona ermiştir. Gerek Mart 1918 olayları esnasında Bakü'nün Türk ve Ermeni sakinleri arasında çıkan çatışmalarda, gerekse de Bakü Komünü olarak adlandırılan dönemde Azerbaycan Türkleri sayısız sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır.

Maverâ-yı Kafkas Komiserliği tarafından 22 Nisan 1918 tarihinde Gürcü, Ermeni ve Azerbaycanlı kurucu unsurlardan oluşan Transkafkasya (Maverâ-yı Kafkasya – Güney Kafkasya) Federal Cumhuriyeti ilan edilir. Ancak iç ve dış politikaya ilişkin konularda önemli fikir ayrılıklarına sahip Maverâ-yı Kafkas Hükümetindeki Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcilerinin uzlaşma zemininden uzaklaşmaları üzerine, Maverâ-yı Kafkas Seymi (Yasama Meclisi) 26 Mayıs 1918 tarihinde Tiflis'te yaptığı son toplantıda kendi kendini feshettiğini ve Maverâ-yı Kafkas Hükümeti'nin de sona erdiğini bildirir. Aynı gün Gürcüler ile Ermeniler bağımsızlığını ilan etmiş, 28 Mayıs'ta da Azerbaycan Millî Şûrâsı (Meclisi) Gence'de kurucu lider Mehmet Emin Resûlzâde'nin [10] (1884-1955) önderliğinde "Bir kere yükselen bayrak bir daha inmez" nidâlarıyla bağımsızlığını ilan etmiştir. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Bakü'de değil de Gence'de ilan edilmesinin sebebi Azerbaycan topraklarında Bakü Guberniyasına (idarî birimine) 2 Kasım 1917 tarihinden beri Ermeni kökenli Bolşevik Lider Stephan Şaumyan başkanlığındaki Bakü Sovyeti (Komünü) hâkim olup bu çerçevede Bakü ve havâlisine Bolşevik güçler hâkim olmasıydı.

KARDEŞ KÖMEĞİ (YARDIMI) BEKLENTİSİ

I. Dünya Savaşı başladığında Rusya egemenliğindeki Azerbaycan Türkleri de sürekli devam eden hürriyet ve bağımsızlık umutları için kardeşleri olan Anadolu Türklerinden bir kardeş kömeği (kardeş yardımı) beklemişti. Azerbaycan Türklerinin bu umutları Azerbaycan'ın millî şairi Ahmet Cevat (1892-1937) tarafından "Çırpınırdı Karadeniz" adıyla 15 Kasım 1915 tarihinde Gence'de şiire dökülür.

Şiirin yazıldığı tarihte Bakü de dâhil olmak üzere bugünkü Azerbaycan coğrafyasının Rusya'nın siyasî coğrafyası içinde bulunduğu ve Osmanlı Devleti'nin de yıkılış döneminde olduğu, şiirin bestelendiği dönemde de Azerbaycan coğrafyasının kayda değer kısmında Ermeni ve Bolşevik egemenliği ve vahşetin devam ettiği dikkate alınırsa böylesi bir şiirin yazılması ve bestelenmesi özelinde Türk bayrağını övmek daha bir cesur ve anlamlı olmaktadır.

DOSTLUK VE BARIŞ ANTLAŞMASI

Osmanlı Devleti ile Kafkas Cumhuriyetleri arasında imzalanan Batum Antlaşmalarından [11] biri de Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti ile imzalanan 4 Haziran 1918 tarihli Batum Antlaşmasıdır. Bu antlaşmanın dördüncü maddesi taraflardan birinin silahlı yardım talep etmesi hâlinde diğer ülkenin bu talebi karşılamasıydı. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin bahse konu antlaşmasının söz konusu maddesine istinaden Osmanlı Devleti'nden yaptığı silahlı yardım talebi Osmanlı Devleti tarafından kabul edilir ve bu maksatla Nuri Paşa [12] komutasında Kafkas İslam Ordusu görevlendirilir.

Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti arasında 4 Haziran'da Barış ve Dostluk Antlaşması imzalanması üzerine o esnada devam etmekte olan Ermenistan'a yönelik harekât da sonlandırılır. Bu antlaşma sonucu, Türk kuvvetlerini, Ermenistan toprakları üzerinden Gence'ye göndermek imkânı da elde edilir. Nuri Paşa'nın 25 Mayıs'ta 149 subay ve 488 askerle birlikte Gence'ye gelmesinin ardından Türk birlikleri Ermenistan toprakları üzerinden geçerek 10 Haziran'da Gence'ye ulaşır ve Kafkas İslam Ordusu bünyesine katılır. Gence halkı Türk askerinin kendilerine yardıma gelişini kurbanlar keserek karşılar.

SELAM TÜRKÜN BAYRAĞINA

Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk Devlet Başkanı Mehmet Emin Resulzâde, Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusunun öncü birliklerinin Gence'ye gelişine ilişkin duygularını "*O zaman müthiş bir anarşiye mâruz, diğer taraftan da Bolşevik tecavüzü ile tehdit olunan Gence, Nuri Paşa'yı ve askerlerini gökten inmiş halaskâr (kurtarıcı) bir melek gibi telakkî etmiştir.*" şeklinde dile getirir.

Azerbaycan'ın ünlü şairi Ahmed Cevad (1892-1937), Gencililerin, kurtarıcısı olarak gördüğü Kafkas İslam Ordusu bünyesindeki Türk askerine teveccühü, şükran duygusu ve Gence'de Azerbaycan bayraklarının yanında Osmanlı bayraklarının asıldığını görünce yoğunlaşan duyguları ve sevinci üzerine 1915 yılında yazmış olduğu (Türkiye'de de "Çırpınırdı Karadeniz" diye bilinen) "Selam Türk'ün bayrağına" başlıklı şiirini Kafkas İslam Ordusuna armağan eder. Bu şiirin bestesi de eşzamanlı olarak üzerine Azerbaycan'ın ünlü bestecisi Üzeyir Hacıbeyli (1885-1948) tarafından yapılır.

AHMED CEVAD'IN YAŞAM ÖYKÜSÜ

Azerbaycanlı şâir, Azerbaycan Millî Marşı'nın güfte yazarı ve Bolşevik-Ermeni işgâli altındaki Azer-baycan topraklarını kurtarmak üzere Kafkas İslam Ordusu Gence'ye gel-diğinde duyduğu tarifsiz sevinç üzerine "Selam Türkün Bayrağına" başlıklı şiirini Türk askerine armağan eden şâir, çevirmen, 1933 yılında Azerbaycan Yazarlar Birliğinin üyesi ve profesör.

Şairin ilk şiirleri 1913 yılında yayınlanmış olup ilk şiirlerinde I. Dünya Savaşına girmiş olan kardeş Türk halkına olan sevgilerini de dile getirmiştir. "Selam Türkün Bayrağına" şiirini de işte bu yıllarda yazar. 1916 yılında ise ilk şiir kitabı olan "Koşma" adlı kitabı ya-yımlanır. 1919 yılında ise ikinci kitabı olan "Dalga" adlı kitabı yayınlanmıştır.

Balkan Savaşı esnasında İstanbul'a gelerek İstanbul'da kurulan Kafkas Gönüllü Kıtalarına katılarak Trakya Cephesindeki muharebelere katılır. Azerbaycan'a döndüğünde Sarkamış Harekâtı sonrası ve Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından işgâli üzerine Azerbaycan'da kardeş Türk halkına yardım amaçlı kurulan Azerbaycan Hayriye Cemiyetinin faaliyetlerine aktif bir şekilde destek olur. I. Dünya Savaşının sonuna doğru (bünyesindeki Azerbaycan birlikleri de bulunan) Kafkas İslam Ordusu, Bakü'ye kadar gelir. Bu dönemde, Bakü'nün Yasamal dağında düşmanlarla yapılan muharebelere de Kafkas İslam Ordusu saflarında fiilen katılır.

Şairin ünlü "İstiklâl Uğruna Şiirler" kitabı 1928 yılında İstanbul'da yayınlanır. 1920-1922 döneminde Kuba Halk Maarif Müdürü olarak görev yapmış, 1922-1927 döneminde de Pedagoji Enstitüsünün Tarih ve Filoloji Fakültesinde eğitim almıştır. 1930-1933 döneminde de Gence'de Azerbaycan Tarım Enstitüsünde Azerbaycan ve Rus dilleri kürsüsünde öğretmen, doçent ve kürsü başkanı olarak görev yapmıştır.

1934 yılında Azerbaycan Devlet Yayınlarının tercüme bölümünde editör, 1935-1936 döneminde de "Azerbaycan" stüdyosunda Belgeseller Şubesi Müdürü olarak görev yapmıştır. Özgürlük ve Azerbaycan halkının istiklâli konusunda verdiği mücadeleler, yazdığı şiirler ve düşüncelerinden dolayı Proleter Yazıcılar Teşkilatı tarafından karşı devrimci olarak suçlanmaya başlanmış, Stalin'in "Büyük Temizlik" adıyla bilinen tasfiye ha-reketi sonucunda, "karşı devrimci" olarak suçlanıp hapse atılmış, hapis edildikten sonra korkunç işkenceler görmüş, idam cezasına çarptırılmış, 1937 yılında da idam edilmiştir.

1955 yılında SSCB başsavcısı Ahmed Cevad'a karşı ileri sürülen bütün suçlamaların asılsız olduğunu belirtmiş ve ölümünden sonra beraat kararı vermiştir. KGB baskısı altındaki ailesi de ancak 1950 yılından sonra zindandan kurtulabilmiştir.

Bugün Bakü'de Parlamento binasına giden cadde üzerinde Ahmed Cavad'ın görkemli heykeli yükselmekte, doğduğu Şemkir'de adına müze ve Ünlüler Mezarlığı'nda da temsilî mezarı bulunmaktadır.

Basılmış şiir kitapları da *Koşma (Bakü 1916)*, *Dalga (Bakü 1919)*, *İstiklâl Uğruna (İstanbul 1928)*, *Şiirler (Bakü 1958)*, *Çırpınırdı Karadeniz (Ankara 1990, hzl. Ser-vet Gürçan)*, *Sen Ağlama Ben Ağlaram (Bakü 1991)*, *Hak Bağırın Ses (Bakü 1991)*, *Seçilmiş Eserleri I-II (Bakü 1992)* şeklindedir.

ŞAİRİN KİMİ ŞİİRLERİ VE BU ŞİİRLERİN BAĞLAMI

HARBZEDELERE

Şâir, "Harbzedelere" başlıklı şiirini 1915 yılında yazmış, şiirini de, şiirin başlığında da görüleceği üzere o dönemde devam eden I. Dünya Savaşı'ndan zarar görenlere ithaf etmiştir. Mutlaka okunması, anlaşılması ve üzerinde düşünülmesi gereken müstesnâ bir şahsiyet olan Şairin sanatı ve faaliyeti, Kuzeydoğu Anadolu'nun yakın tarihiyle bir arada değerlendirilmelidir. Zira bilhassa I. Dünya Savaşı yıllarının bu bölgede söndürdüğü ocakları yakından gören ve bu

trajediyi ağlayarak ve inleyerek dile getiren yegâne sanatçı odur. Onun kalbindeki merhamet duygusu insan ve millet sevgisi, her türlü takdirin üzerindedir. Şair toplumcu, şâir, yazar ve bir muhabir olarak hayatını insanlık hizmetine adanmıştır.

Şiirin ikinci kıtasında geçen bala kelimesi evlat, ikinci kıtasında geçen görüm kelimesi göreyim, üçüncü kıtasında geçen doyunca kelimesi doyasıya, altıncı kıtasında geçen maral kelimesi ceylan, sekizinci kıtasında geçen didilmiş kelimesi ölmüş, kemanca kelimesi Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi ile Azerbaycan ve İran'da çalınan bir tür yaylı telli çalgı, haraylar kelimesi haykırır, dokuzuncu kıtasında geçen har kelimesi de yansır anlamına gelmektedir.

*Ey görünmez dost elinden gelen kuş!
Hangi murdar eller yıkmış yuvanı?
Garip misin, yoksa nedir bu duruş?*

*Elinden mi aldı avcı balanı?
Avcı, göreyim yavrun sana kalmasın,
Ektiklerin solsun, gölge salmasın!*

*Garip bacı, gözüün neden yaşarmış?
Öpmedin mi nişanlıyı doyunca?
-Felek sana ne isterse yaparmış-
Ağladın mı kaçtığın yol boyunca
Dikme gözüün her yalnızca mezara
Giden gelmez bacım, bakma yollara!*

*Âşıklardan ses yok, sazları kalmış,
Çoban, sürün hani, tozları kalmış!
Eller göç eylemiş, izleri kalmış,
Yolları kar basmış, yok geliş gidiş,
Size ne çok ağır geçti bu yıl kış!*

*Baktım o yerlerde bulutlar ağlar,
Mezarlığa dönmüş bahçeler bağlar,
Maralsız kaldınız, a karlı dağlar,
Tutan olsa sizden maral sorağı,
Görecek ki her yer düşman yatağı!*

*Nişan meclisinde şerbet kasası
Kırılmış, yerlere şerbet tökülmüş.
Baktım, çalar sazlar ölüm havası,
Toylar kara giymiş, beller bükülmüş,
-O yerlerde daha gelin göçer mi?
Bu kanlardan adil Allah geçer mi?*

*Didilmiş bedenler, yolunmuş saçlar...
Dağılmış yuvalar görmek istersen,
Kardan kefen giymiş, yoksullar ağlar,
O ellerde ne var bilmek istersen,
Sana bir kemança her şeyi söyler,
Ben bir kemançayım, tellerim inler!*

*“Azizim, ay har aylar,
Her haftalar, her aylar,
Gözü yolda dul bacımız
“Gardaş!” deyib harayla!*

*Onlar sana göz dikerken
Şarap içme, düşün biraz,
Ey her zaman merdim diyen!
Bundan artık fırsat olmaz!
Ay ağalar, ay hanımlar,*

SELAM TÜRK'ÜN BAYRAĞINA

Şair, Gencelilerin, kurtarıcısı olarak gördüğü Kafkas İslam Ordusu bünyesindeki Türk askerine şükran duygusu ve Gence’de Azerbaycan bayraklarının yanında Osmanlı bayraklarının asıldığını görünce yoğunlaşan duyguları ve sevinci üzerine 1915 yılında yazmış olduğu “Selam Türk’ün bayrağına” başlıklı şiirini Kafkas İslam Ordusuna armağan eder.

Şair, Çarlık Rusyası boyunduruğu altında yaşayan Azerbaycan halkının kurtarılması için Anadolu’daki soydaş ve kardeşlerinden yardım gelmesini ümit etmektedir. Şiirin üçüncü kıtasının ilk satırındaki “Hamidiye” ifadesi ile Osmanlı Donanmasının Karadeniz Filosunun 29 Ekim 1914 tarihinde Rusya’nın Karadeniz’deki deniz üslerine ve limanlarına yaptığı baskın kapsamında Kefe Limanını bombalayan Hamidiye zırhlısı tarafından batırılan Kazbek isimli Rus ticaret gemisine atıfta bulunmaktadır.

*Çırpınırdın Karadeniz
Bakıp Türkün bayrağına!
“Ah” diyerdin, hiç ölmezdim
Düşebilsem ayağına!*

*Ayrı düşmüş dost elinden,
Yıllar var ki çarpar sinen...
Vefalıdır geldi, giden,
Yol ver Türk’ün bayrağına.*

*İnciler dök, gel yoluna,
Sırmalar serp sağ soluna,
Fırtınalar dursun yana,
Selâm Türk’ün bayrağına!*

*“Hamidiye” o Türk kanı!
Hiçbirinin bitmez şanı!
“Kazbek” olsun ilk kurbanı,
Hayran Türk’ün bayrağına!*

*Dost elinden esen yeller,
Bana şiir, selâm söyler,
Olsun bizim bütün eller,
Kurban Türk’ün bayrağına!
Yol ver Türk’ün bayrağına.*

GEÇİKSEYDİN

Nuri Paşa komutasındaki Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycanlı soydaşlarının bağımsızlık ve özgürlüğü için başlattığı askerî harekât kapsamında önce Gence'deki Ermeni milisler itaat altına alınır. Ahmed Cevat, Kafkas İslam Ordusunun Gence'ye gelişi üzerine yaşadığı duygusal yoğunluğu bu dizelerle dile getirir.

*Şu karşıki duman çıkan bacadan
Sen gelmeden iniltiler çıkardı.
Gecikseydin mazlumların feryadı
Yeri, göğü, kâinatı yıkardı.*

BİSMİLLAH

Temmuz 1918 ayı sonunda Bakü'yu kuşatan Kafkas İslam Ordusu ertesi günden itibaren kente taarruza başlar. Kafkas İslam ordusu 14 Eylül'ü 15 Eylül'e bağlayan gece kritik bir taarruza geçer. Taarruza dayanamayan ve kentin savunmasının en güçlü unsurunu oluşturan İngiliz General Dunsterville komutasındaki 9. İngiliz Tugayı gemilere binerek Bakü'yü terk eder. 15 Eylül'de ise Bakü işgâlden kurtarılır, Kafkas İslam Ordusu Bakü'ye girer ve şehrin yönetimini devralır. Tâkiben yeni Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Gence'deki hükûmet merkezi Bakü'ye taşınır. Şair de Bakü'ye giren Türk ordusunu "Bismillah" şiiriyle selâmlar.

*Atıldı dağlardan zafer topları,
Bürüdü elleri asker, bismillah!
O Han Sarayı 'nda çiçekli bir kız
Bekliyor bizleri zafer, bismillah!*

TÜRK ORDUSUNA

Şair, Gence'de yazdığı bu şiirini de Bakü'yü fetheden, soydaşlarını özgürlüğe kavuşturan Türk askerine ithaf etmiştir. Şiirin son kıtasında yer alan "Kür" kelimesi ile de Azerbaycan coğrafyasındaki Kür / Kura nehri kastedilmektedir.

*Ey şanlı ülkenin şanlı ordusu,
Unutma! Kafkas'a girdiğin günü!
Gelirken kovmağa Turan'dan Rusu,
Ayağını Karadeniz öptü mü?*

*İlk atarken eski burca adımı,
Kars Kalesi selam topu attı mı?
Sen yaparken orda zafer şenliği,
Mağlup düşman kaşlarını çattı mı?*

*Çıktığın gün Allahüekber Dağına
Dağıstan dağları gıpta eyledi!
Baktım ki, sarayın viran takına
"Sen gelirken, şen olurum!" söyledi!*

*Geldiğin gün Kür'ün akar - baharı
Eski günahlardan silkindi, çıktı!
İşitip Gümrü'de tekbir sesini
Aras sevincinden dünyayı yıktı!*

AZERBAJCAN BAYRAĞINA

I. Dünya Savaşı'nda 30 Temmuz 1918 tarihinde Bakü'ye ulaşan ve kuşatmayı tamamlayan Kafkas İslam Ordusu ertesi gün taarruza başlar. Bu esnada Bakü'de Bolşeviklerin ağırlıkta olduğu Bakü Sovyeti yönetime hâkimdir. Bakü'de 25 Temmuz'da yapılan Bakü Sovyeti'nin toplantısında Bakü Sovyeti lideri Şaumyan'ın da dâhil olduğu Bolşevik üyelerin muhâlefetine rağmen kentin savunması için oyçokluğuyla İngiliz kuvvetlerinin çağrılmasına ve bir koalisyon hükûmetinin kurulmasına karar verilir. 30 Temmuz'da Bakü'deki Ermeni Millî Şurâsı'nın liderleri Bolşeviklerden iktidarı bırakmasını ister. Bunun üzerine Şaumyan ertesi gün iktidarı bırakır. Akabinde Taşnak (Ermeni), Menşevik ve Sosyalist Devrimci ittifakı ile kurulan Merkezî Hazar adlı koalisyon hükûmetinin ilk icraatlarından biri Hazar Deni-zinin güneyinde bir liman kenti olan Enzeli'de bulunan İngiliz Generali Dunsterville komutasındaki 39. İngiliz Tugayı ile irtibata geçerek onardan yardım istemek olur. Enzeli Limanı'ndan deniz yoluya ayrılan İngiliz kuvvetlerinin ilk birliği 5 Ağustos 1918 tarihinde Bakü'ye gelir. 39. İngiliz Tugayının arta kalan kuvvetleri de yine Enzeli üzerinden deniz yoluyla 17 Ağustos'ta Bakü Limanı'na gelir. Kuşatma'yı sürdüren Kafkas İslam Ordusu 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'yü kurtarır. Bakü'deki mevcut durum nedeniyle bir süredir Gence'de faaliyetlerini sürdürmekte olan Mehmet Emin Resulzâde liderliğindeki Azerbaycan Millî Hükûmeti de Bakü'nün kurtarılması üzerine Bakü'ye gelerek faaliyetlerini buradan sürdürür. Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti 20-27.04.1920 tarihinde Kızılordu tarafından işgâl edilene dek faaliyetini sürdürür. Sonrasında Azerbaycan'da Moskova'ya bağımlı bir sosyalist yönetim kurulur. Şâirin bu şiiri yazdığı esnada Azerbaycan'daki politik ve askerî şartlar bu şekildedir.

Şair, şiirin ilk kıtasının ilk iki satırındaki "*Türkistan yelleri öpüp alınını/Söylüyor derdini sana, bayrağım*" ifadeleri ile Türkistan'daki soydaşlarının Demokratik Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulmasına olan memnuniyeti ve Rusya egemenliğindeki Türkistan'daki Türkistan Türklerinin 1916 yılında çıkardıkları isyanın kanlı ve acımasız bir şekilde bastırılmasına atıfta bulunmaktadır. Egemenliği altında bulunduğu Çarlık Rusya'sının baskıcı uygulamalarına karşı Türkistan Türklerinin en şiddetli isyanı 1916 yılında başlamıştı. Bu baskıcı uygulamalar arasında Rusların demografik yapıyı değiştirmek için bölgeye yerli halkın şartlarını daha da olumsuzlaştırma pahasına Rus göçmenleri yerleştirmesi, sürekli artırılan vergilerin bölge halkı için tahammül edilemez raddeye gelmesi ve son olarak Rusya'nın 1916 yılında Türkistanlılara yönelik askerlik muafiyetini kaldırarak onları cephe gerisindeki hizmetler için kullanmak istemesi tansiyonu yükselten hareket olmuştur. Ancak bu istek Türkistanlılar arasında protestolara neden olmuş ve önce 4 Temmuz'da Özbekistan'ın Hokand bölgesinde vahada başlayan isyan, daha sonra hızla diğer bölgelere de yayılmıştır. Türkistan İsyanı ile I. Dünya Savaşında birçok cephede savaşmakta olan Ruslar için bir cephe daha açılmış ve bu sorunu çözmek isteyen Çarlık yönetimi, askerlerinin bir kısmını buraya kaydırırken bir taraftan da Rus köylülerini isyancılara karşı silahlandırmıştır. Sonuç olarak isyan Ekim 1916 ayında çok kanlı bir şekilde bastırılmış; Türkistanlıların bir kısmı Çin yönetimindeki Doğu Türkistan'a kaçmış diğer bir kısmı da yaşadıkları bölgelerde büyük eziyetler görmüştür. Türkistan İsyanından iki yıl sonra Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın kurucu unsur olduğu Transkafkasya Federal Cumhuriyetindeki kurucu unsurlar arasındaki görüş ayrılıklarının nedeniyle Federasyon 26 Mayıs 1918 tarihinde fesih kararı almış, aynı gün Gürcistan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmiş, iki gün sonra da kurucu unsuru oluşturan üçüncü taraf olan Azerbaycanlılar tarafından Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti Gence'de ilan edilmiştir. O dönemde Bakü ve havâlisi, Taşnak ve Bolşevik ittifakından oluşan Bakü Sovyeti yönetimi altında olduğundan Azerbaycan Hükûmeti faaliyetlerini Gence'de sürdürmüş, Kafkas İslam Ordusu tarafından 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'nün kurtarılmasının ardından Azerbaycan Hükûmeti de Gence'den Bakü'ye gelerek faaliyetlerini burada sürdürmüştür.

Şair, şiirin ilk kıtasının üçüncü satırındaki “*Üç rengin*” ifadesiyle Demoratik Azerbaycan Cumhuriyetinin üstten alta doğru mavi, kırmızı ve yeşil ile üzerindeki hilâl ve sekiz köşeli yıldızdan oluşan bayrağındaki renklere, “Kuzgun Denizinden” ifadesi ile de Hazar Gölüne atıf yapmaktadır.

“İngilizlerin Bakü’ye gelişinden sonra birinci defa Bakü’ye gitmişim. 10 Nisan 1919 tarihinde Azerbaycan Parlamentosu binası üzerinde dalgalanan millî bayrağa söylenmiştir.”

Ahmet Cevad

*Türkistan yelleri öpüp alını
Söylüyor derdini sana, bayrağım!
Üç rengin aksini Kuzgun Denizden
Armağan yollasın yâre, bayrağım!*

Şair, şiirin ikinci kıtasının ikinci satırındaki “*Gölgen devlet kuşu, konu başıma*” ifadesi ile de Azerbaycan bayrağı üzerinden mevcudiyetine atıfta bulunduğu Demokratik Azerbaycan Cumhuriyetinin gölgesinde (bünyesinde, idaresinde) yaşamının büyük bir devlet (esenlik) olduğunu ifade etmektedir. Çek tarihçi ve politik teorisyeni Miroslav Hroch’un (1932-) özellikle etnisiteden millete evrimle aşamasındaki milletleri ve onların millî hareketlerini üç aşamalı evrede ele aldığı model, Azerbaycan Millî Hareketi’ni anlamak ve açıklamak açısından da oldukça işlevseldir. Hroch’un A Evresi olarak isimlendirdiği ve 19. yüzyılın ortalarına doğru yaşanan kültürel çalışmaların yoğunluk kazandığı evrede, Azerbaycan Türklerinin toplumsal ve kültürel farklılıklarının ortaya çıkarılmaya ve Azerbaycan Türkçesinden sade edebi bir dil oluşturulmaya çalışıldığını görmektedir. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, B Evresi’ne geçilmiştir. B Evresi’ndeki milliyetçi aktivistler, Ermenilerle yaşanan etnik çatışmalardan dolayı milliyetçi motivasyonu sıklıkla kullanmıştır. 1905 Rus Devrimi’nin yaşanması Çarlık rejimini anayasal bir düzenleme yapmaya zorlamıştır. Bu durum, Azerbaycan Millî Hareketi açısından C Evresi’ne geçişin bir işareti olmuştur. Toplumsal bir destek bulan milliyetçi aydınlar, siyasî teşkilatlar kurarak toplumun farklı kesimlerinden destek sağlamıştır. 1917 Ekim Devrimi’nden sonra Azerbaycan Millî Hareketi var olan otorite boşluğundan faydalanarak Demokratik Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’ni kurmuş ve böylece egemen millî devletini ilan ederek C Evresi’ni de tamamlamıştır.

*Giderken Turan’a çıktın karşıma,
Gölgen devlet kuşu, konu başıma!
İzin ver gözümde coşan yaşıma –
Dinletsin derdini aha, bayrağım!*

Şair, şiirin üçüncü kıtasının ilk satırındaki “*Kayı Han*” ifadesi ile de Azerbaycan Türklerinin de Anadolu Türkleri gibi Oğuz’un Kayı boyundan geldiğine atıfta bulunmakta, ikinci, üçüncü ve dördüncü satırındaki “*İlhan*” ifadeleri ile de Azerbaycan Türklerinin İlhanlı Devleti’nin de varisi olduğunu addetmektedir.

*Kayı Han soyundan aldığın rengi,
Kocalmış İlhan’la Müslüman beyi.
İlhan’ın evladı, dinin direği,
İlhan’ın evladı gönlüme sefâ, bayrağım!*

Şair, şiirin dördüncü satırında Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti bayrağını ve bayrak üzerindeki ay ve yıldızı yücelten ifadelerde bulunmaktadır.

*Göğsümde tufanlar geldim ileri,
Öpeyim gölgen düşen mübârek yeri!
Allah'ın yıldızı, o güzel peri,
Sığınmış koynunda aya, bayrağım!*

AZERBAYCAN MİLLÎ MARŞI

Şairin bu şiiri aynı zamanda Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti ve bugünkü Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Marşının da güftesidir. Güftesi Ahmed Cevad'a, bestesi de Üzeyir Hacıbeyev'e ait olan bu eser 1920 yılında Azerbaycan Parlamen-tosu tarafından Azerbaycan Millî Marşı olarak kabul edilmiştir. Ülkede 11.05.1920-1992 döneminde geçerli olan sosyalist yönetim zamanında farklı zamanlarda daha farklı millî marşlar kullanılmıştır. 1992'de SSCB'nin dağılmasının ardından Azerbaycan Hükûmeti, Azerbaycan Marşını millî marş olarak yeniden düzenlenmiş, ayrı-ca marşı, "Azerbaycan devletinin, bağımsızlığının ve birliğinin kutsal simgesi" olarak ilan etmiştir.

Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti kurulduğu 28.05.1918 tarihinden ülkenin Kızılordu birlikleri tarafından işgâl edildiği 27.04-11.05.1920 dönemine kadar iki yıl süreyle varlığını sürdürmüştü. Bu dönemde devletin (ve SSCB'nin dağılması üzerine 06.01.1992 tarihinde ilan edilen Azerbaycan Cumhuriyetinin) bayrağı üstten alta doğru mavi, yeşil, kırmızı şeritlerden oluşan zemin üzerinde hilâl ve hilâlin önündeki sekiz köşeli yıldızdan ibaretti(r). Ülkede sosyalist yö-netimin hâkim olduğu 1920-1992 arasındaki 72 yıl zarfında 1924-1929, 1929-1954 dönemlerinde kırmızı zeminli bayrakların sol üst köşesinde orak-çekiç ve onun da üzerinde hilâl ve yıldız resmi yer almış, 1954 yılından 1992 yılı başına kadar devam eden dönemde de üst tarafında ve bayrağın 3/4'ü oranında kızıl zeminli şerit, alt tarafında 1/4'ü oranında lacivert zeminli şerit olmak üzere sol üstünde de orak-çekiç ve onun üstünde yıldız resmi olan bir bayrak geçerli olmuştur. Bu bilgilerden hareketle ülkede sosyalist yönetimin olduğu dönemde kullanılan bayraklarda da ağırlıklı olarak sosyalist vurgu ve temalar hâkimdir.

*Azerbaycan! Azerbaycan!
Ey, kahraman evladın şanlı vatanı!
Senin için can vermeye hepimiz hazırız!
Senin için kan dökmeye hepimiz kâdiriz!
Üç renkli bayrağınla mesut yaşa!*

*Binlerce can kurban oldu,
Sinen harbe meydan oldu!
Kendini feda eden asker,
Her biri kahraman oldu!*

*Sen olasın gülistan,
Sana her zaman can kurban!
Sana binbir sevgi,
Sinemde tutmuş mekân!*

*Namusunu korumaya,
Bayrağını yükseltmeye,
Namusunu korumaya,
Bütün gençler hazırdır!*

*Şanlı vatan! Şanlı vatan!
Azerbaycan! Azerbaycan!
Azerbaycan! Azerbaycan!*

BEN KİMİM?

Bu şiirde Azerbaycan'da Sosyalist yönetimin aydınlar baskının artarak devam ettiği ve Şairin son yıllarında yazdığı bir şiiridir. Şair bu şiirinde ülkesindeki sosyalist yönetim millî çizgideki insanlara/aydınlara parya muamelesine isyan vardır. Şiirde geçen neşide kelimesi şiir, koşuk; benefşe kelimesi de menekçe anlamındadır.

*Soranlara, ben bu yurdun
Anlatayım nesiyim:
Ben çiğnenen bir ülkenin
“Hakk!” bağırın sesiyeim!
Ben şairim, doğru, amma
Başka dilim, dileğim!
Bu gördüğüm harabede
Ne neşide söyleyim?
Dokundu mu yazdıklarım
Kalbin ince teline?
Bak, ne haksız bir akın var
Yoksulların eline?
Sen ne dersin bu sevdalı,
Hem bu dertli gidişe?
Ey yarımın hasretiyle
Boynu bükük benefşe!
Ben kıyamam yâr gelirken
Salladığım mendile,
Ah, ey felek, ağlar isem
Göz yaşımı kim sile?*

SUSMARAM!

Gerek hâriçteki Bolşevik unsurların gerekse de bunlarla koordineli hareket eden Azerbaycan'daki Bolşevik unsurların Anadolu'da devam eden Millî Mücâdele'ye sözde yardım etmek üzere Azerbaycan topraklarından Anadolu'ya geçeceği gerekçesiyle Azerbaycan'a giren Kızılordu birlikleri 20-27.04.1920 döneminde Azerbaycan'ı işgâl eder. Eşzamanlı olarak işbaşındaki millî çizgideki Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti Hükûmeti de düşer, akabinde ülkede Bolşeviklere ve Moskova'ya müzâhir yeni bir hükûmet kurulur. Böylece ülkede millî hükûmet alaşağı edilirken ülke de Moskova'nın nüfuz alanına girer. İlerleyen yıllarla birlikte ülkedeki sosyalist yönetim artan bir şekilde millî aydın, kişi, unsur, imge ve temaları tasfiye etmeye başlar. Bu süreçte Ahmed Cevad ve millî çizgideki aydınlar için zor ve sıkıntılı yıllar başlar. Zira Moskova yanlısı sosyalist uydu yönetim milliyetçi fikirleri hoş görmez. 1936 yılı sonlarına doğru, Türkiye'ye hayranlık duyması ve Türkiye basınında şiirlerinin yayınlanması nedeniyle görevinden alınır. Aynı yıl, 1931 yılından beri beri açık şekilde devam eden takip ve suçlamalar, gazeteler vasıtasıyla yayılan karalama ve iftiralar dozunu daha da artırır. 1937 yılında karşı-devrimci faaliyette ve Pantürkizm gibi mesnetsiz ithamlarla tutuklanır ve askerî mahkemenin kararıyla idama mahkûm edilir ve aynı yılın sonlarında da cezası kurşuna dizilerek infaz edilir. 1955 yılında SSCB başsavcısı tarafından üzerine atılı suçların tamamından aklanır ve beraat kararı verilir. Şair fırtınalı ve acı dolu bir yaşamının son meyvesi olan ve 1937 yılında öldürülmeden önce, çok güçlü bir özgürlük şiiri olan "Susmaram" (Susmayacağım) şiirini yazmıştır. Bu şiir, Şairin kurşuna dizilmeden önce bir arkadaşına ezberlettiği bir şiirdir. Bu şekilde olmasının nedeni; yazılı metin olarak elde tutulması ve yakalanması ölüme neden olacak kadar büyük bir suç olduğundandır. Şair de arkadaşının bu cezaya çarptırılmasını istemediği için arkadaşına; "Ağaçlara bakarım, ben söyleyeyim, sen dinle, ama bunu ezberle, bugünler gelip geçecek, güzel günler, hürriyet dolu günler geldiğinde bunu yazıya döker, oğluma ulaştırırsın ve yayınlatarak milletime hediye edersin" der. Bu şekilde ezberletilen şiir bugünlere ulaşır. Bu şiir 2004 yılında Kültür Bakanlığına hediye edilmek üzere teslim edilir.

*Men bir insanım, yük altında ezilmişim, gardaşım,
Sevinç bilmez bir mahkûmum, âh u zârdırs sırdaşım.
Damga vurup, zincirleyip yollamışlar zindana,
Karlı-buzlu cehennemler mesken olmuştur bana.*

*Bana dur, sus diyorsun, ne vakte kadar susacađım,
Buhranların, hicranların, mahbesinde kalacağım?
Niye susayım, konuşmayayım, insanlıkta payım var,
Benim ana vatanımdır, talan olan bu diyar.*

*Niye susayım, konuşmayayım, Türk yurdudur bu toprak,
Oğuzların, İlhanların vatanında kimdir, bak!
Bu dünyada âzadlığı şan, şöhretten üstün tut,
Alçaklığı, yaltaklığı, rezilliği sen unut!*

*Niye susayım, konuşmayayım ben, eyleyeyim hıyanet?
Hani sevgi, hani vatan, de nerde kaldı millet?
Ben bir insanım, yerim altın, suyum gümüş, özüm aç,
Atam mahkûm, anam dilenci, halkım her şeye muhtaç.*

*Ben Türk evladım, derin aklım, zekâm var,
Ne vakte kadar omuzlarımızda gezecektir düşmanlar?
Ne kadar ki, hâkimlik var, mahkûmluk var, ben varım,
Zülme karşı isyankârım, ezilsem de susmaram.*

ZİYÂLILAR KATLİAMI

Sosyo-kültürel olaylar tarihî bir süreklilik içinde değişerek varlıklarını sürdürürler. Milletlerin tarihleri de bu şekilde süregider. Bir milletin fertleri de mensubu olduğu ülke, millet ve kültüre ait olay ve olguların arka planı ve geçmişini bilebildikleri takdirde içinde yaşadıkları sosyo-kültürel ortam ve evreni layıkıyla anlamlandırabilirler.

Demokratik Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulduğu esnasında Azerbaycacan'ın millî çizgideki önemli aydınlarından biri olan Ahmed Cevad bu çizgisini Azerbaycan'da yönetime sosyalistlerin hâkim olduğu 12.05.1920 tarihinden itibaren de sürdürmüştür. Ancak bu durum ülkedeki sosyalist kültür politikaları ile tamamen çelişiyordu. Zira ülkedeki sosyalist idarenin aydınlardan istediği sovyet insanı ve düşüncesinin ülkede yaygınlaşması için fikirleri ve eserleri ile bu amaca hizmet etmeleri idi. Ahmet Cevad sonu ölümle biten her türlü zorluk, baskı, eziyet ve işkenceye rağmen bu çizgisini sebat ve şecaatle sürdürmüştür. Stalin'in SSCB'de muhaliflerini bertaraf edip ve konumunu güçlendirdikten sonra SSCB bünyesinde uydu durumunda bulunan Türk cumhuriyetlerinde ve bölgelerinde Sovyet düzenini kökleştirmek ve Sovyet insanı tipini yaygınlaştırmak için 1937-1938 yıllarındaki Türk aydınlara karşı uygulanan ve "Büyük Temizlik, Büyük Aydın Kıyımı" olarak da ifade edilen tasfiye hareketi "Ziyâlilar Katliamı" olarak da bilinir. Bu katliam çerçevesinde SSCB bünyesindeki Türk cumhuriyetlerinde yaşayan onbinlerce milliyetçi Türk aydını mesnetsiz iddialarla, nâhak yere ve sudan bahânelerle devlet terörüyle katledilmiş ve sürgüne edilmiştir. Öldürülenlerin nicesinin mezarları da bilinmemektedir. Ziyâlilar Katliamı çerçevesinde katledilen aydınlardan biri de Merhum Ahmed Cevad'dır. Katledilmesinden önce yazdığı son şiiri nasıl ki "Susmaram" başlıklı ise, hayatı boyunca her türlü exa ve cefaya karşı susmadan millî çizgisini muhafaza etmiştir. Toplumun aydın kesimini adeta biçen bu Ziyâlilar Katliamının SSCB'deki Türk cumhuriyetlerindeki kültürel etkisi fevkalâde ağır ve tahripkâr olmuştur.

SONUÇ

Merhum Ahmed Cevad'ın manevî şahsında Türk dünyasının cümle mağdur ve mazlum ziyâlılarını saygı ve rahmetle anarım. Ruhları şâd, mekanları cennet olsun...

NOTLAR

[*] İrfan PAKSOY: Emekli Hv.Kur.Alb., tarih doktoru, akaemisyen ve yazar.

[1] Ekim Devrimi: Geçmişte Rusya İmparatorluğu başta olmak üzere Ortodoks ülkelerde yaygın olarak kullanılan Jülyen Takvimi ile Gregoryen Takvimi arasında Julyen Takvimi aleyhine sadece gün bazında on üç günlük bir fark mevcuttu. Bu farklılık Petrograd (Rusya)'da Bolşeviklerin iktidarı ele geçirdiği tarih konusunda da kendini somut olarak hissettirir. Gregoryen Takvimine göre 7 Ekim 1917 tarihinde gerçekleşen Bolşevik Devrimi, bu devrimin gerçekleştiği esnada Rusya'da yürürlükte olan Jülyen Takvimine göre 25 Ekim 1917 tarihinde gerçekleştiğinden bahse konu devrim "Ekim Devrimi" olarak bilinir.

[2] Kırım, Kırım Özerk Cumhuriyeti; 2014 yılına dek Ukrayna bünyesinde özerk bir cumhuriyet idi. SSCB döneminde varlık gösteren Kırım Oblastı (idarî birimi) ile aynı sınırlara sahiptir. Kırım Oblastı 1954 yılında Rusya SFSC'den, Ukrayna SSC'ye geçmiş, 20 Ocak 1991 tarihindeki referandumdan sonra Ukrayna SSC içerisinde bir özerk cumhuriyet hâlini almış, SSCB dağıldığında ve Ukrayna bağımsızlığını elde ettiğinde e Kırım yeni kurulan Ukrayna'nın parçası olarak kalmıştır. Mart 2014 ayında Ukrayna Devrimi ile Ukrayna Cumhurbaşkanı Viktor Yanukoviç devrilince Rusya Federasyonu (RF) yanlısı ayrılıkçılar ve RF Silahlı Kuvvetleri'nin Kırım'ı ele geçirmesinin ardından bölgenin RF'ye katılması için Ukrayna Anayasasına aykırı bir referandum düzenlenmiş ve referandumdan da katılma kararı çıkmıştır. RF daha sonra Kırım Cumhuriyeti ile Sivastopol'u federal birimleri olacak şekilde ilhak etmiştir. RF ve birkaç BM üyesi devlet Kırım'ı RF'nin bir parçası olarak tanıyan Ukrayna, Kırım'ı kendi bölgesi olarak görmeye devam etmektedir. Ukrayna'nın bu iddiası pek çok yabancı hükümet ve BM Genel Kurulunun 68/262 sayılı kararı ile de desteklenmektedir.

[3] Petrograd, St. Petersburg'un eski ismidir. Bu kent, Çarlık Rusyası döneminde ve Bolşevik Rusya'nın ilk aylarına kadar da başkent olma niteliğini sürürmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nda 20 Aralık 1917 tarihinde Brest-Litovsk'ta başlayan barış müzâkerelerinde Almanlar, Rus temsilcilere ağır şartlar ileri sürerek Polonya ve Ukrayna'nın teslim edilmesini, Kars, Ardahan ve Batum'un Türkler'e geri verilmesini istediler. Barış müzâkereleri hem Almanya'nın aşırı istekleri hem de yakında Almanya'da bir komünist ihtilâli çıkmasını bekleyen Leon Troçki nedeniyle hayli uzamış, hatta 10 Şubat 1918 tarihinde Sovyet Heyetinin Brest-Litovsk'u terk etmesiyle kesintiye de uğramış, bunun üzerine de Doğu Avrupa Cephesi'nde Almanlar, Kafkas Cephesi'nde de Türkler ileri harekâta başlamış, Almanlar barış sağlanana dek harekâtın sürdürüleceğini bildirmiş, bu haber Petrograd'da büyük bir heyecan ve endişe uyandırmıştır. Ordusuz ve güçsüz bir Bolşevik Hükûmetin, muazzam Alman askerî kudretinin tehdidi altında bulunması nedeniyle durumun kendileri için gerçekten nazik ve tehlikeli bir hâle dönüşmüştü. Bu şartlarda Bolşevik yönetiminin de son bulması kuvvetle muhtemeldi. Süratle gelişen Alman taarruzu ve ilerlemesi nedeniyle durumun Bolşevik Hükûmet için gerçekten kritik bir hâl alması üzerine Sovyet Hükûmeti 23 Şubat'ta çözülmüş ve bitmiş Çar Ordusu yerine Kızıl Orduyu kurmuş ve ilk birliklerini teşkil etmiş, başkent de Petrograd'dan Moskova'ya nakledilmiştir. Şubat 1918 sonlarından itibaren de devlet daireleri, SOVNARKOM (Lenin başkanlığındaki Halk Komiserleri Konseyi-Sovyet Narodnikh Komissarov) ve parti merkezleri Moskova'ya taşınmaya başlandı. Az sonra da Moskova, Bolşevik Hükûmetin başkenti oldu.

[4] Menşevik: Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDİP)'nin 1903 Kongresinde partinin üyelik tanımı üzerinde yaşanan ihtilaf sonucu meydana gelen ayrışma kapsamında parti bünyesindeki iki farklı hizipten Julius Martov'un liderlik ettiği grup ("azınlıkta kalanlar" anlamında kullanılan) Menşevikler, Lenin'in liderlik ettiği grup da ("çoğunlukta kalanlar" anlamında kullanılan) Bolşevikler olmuştur. RSDİP'in bu iki hizbi de Marksist idi. Ekim Devrimi ile birlikte Bolşevikler, Mart 1917 ayından beri geçici hükûmet olan Menşevikler devirerek Rusya'nın merkezî yönetimini ele geçirmişlerdir.

[5] ZAKAVKOM: Maverâ-yı Kafkasya'da Bolşevik hâkimiyetinin reddedilmesi, bölgedeki tüm siyasî ve sosyal kuruluşlarının anlayışlarında bazı genel prensiplerin oluşmasına da neden olmuş, bu birimler, Rusya'da merkezi iktidarı ele geçiren Bolşevik yönetimin uzun süre ayakta kalamayacağını ve Rusya Kurucular Meclisinin toplanmasından sonra Rusya'da başka bir hükûmetin kurulacağını ümit ederek yeni arayışlar içerisine girmişlerdi. Bunun üzerine Bolşevik Devrimi karşısında bundan sonra ne gibi bir strateji izleneceğine karar vermek üzere 24-28 Kasım 1917 döneminde Maverâ-yı Kafkasya için tarihî bir önem taşıyan Tiflis'teki bir toplantı sonucunda Petrograd'daki Bolşevik yönetimi tanımayan ve Rusya Kurucu Meclisi toplanana kadar da geçici bir hükûmetin kurulması kararı alınmıştır. Bu toplantı ve burada alınan kararlar, bölgenin, Rusya'dan ayrılması yolundaki en önemli hazırlıkları oluşturmuştur. Bu toplantıya ilişkin diğer bir önemli nokta da Bolşevik hâkimiyetinin tanınmamasının, bölgedeki üç ayrı milleti (Gürcü, Ermeni, Azerbaycan Türkleri) aynı çatı altında birleştirmesiydi. Toplantının son günü Rusya'da Kurucu Meclis oluşturuluncaya kadar, OZAKOM'un yerini alacak olan (bölgenin geçici hükûmeti olarak) Tiflis'te bir tür federasyon olan ZAKAVKOM (Rusça "Zakafkazskiy Komissariat"-Maverâ-yı Kafkas Komiserliği/Hükûmeti) teşkil edilerek, hükûmet üyeleri belirlenmiştir.

[6] OZAKOM: 1785 yılında Çarlık yönetimi tarafından ihdas edilen "Kafkasya Valiliği" adlı idarî birim 1844 yılında yapılan değişiklikle Maverâ-yı Kafkasya ve Dağıstan bölgesini içeren bir genel valiliğe çevrilmişti. Çarlık Döneminin bir eseri olan bu idarî ve tüzel yapı da Şubat Devrimi sonucu Çarlık Monarşisi yıkıldığına göre ya değişikliğe uğrattılacak ya da tamamen ortadan kaldırılacaktı. Nitekim bunlardan ikincisi gerçekleşecek ve Kafkasya Genel

Valiliği tamamen lağv edilecektir. Bu durumda ise Kafkasya'nın, özellikle de Transkafkasya'nın (Güney Kafkasya / Maverâ-yı Kafkasya)'nın yönetimi için Rusya'nın başkenti Petrograd'da Lvov başkanlığındaki Geçici Hükümet tarafından 22 Mart'ta (Türkçe adıyla) "Özel Maverâ-yı Kafkasya Komitesi" adında geçici bir organ oluşturulmuştur. Bu komiteye Rusça "Osobiy Zakavkazskiy Komitet" ifadesinin kısaltılmış hâli olan OZAKOM denilmekteydi. Üyelerinin tamamı 4. Rus Devlet Duması içindeki bölgenin millî gruplarını (Müsâvât Partisi-Azerbaycan-Müslüman, Sosyal Demokrat Menşevik Partisi-üyelerinin büyük bir kısmı Gürcü olup, birer de Rus ve Ermeni üyesi mevcuttu, Taşnaksutyun Partisi -Ermeni, Bi-taraf Müslümanlar Partisi-Azerbaycan-Müslüman, Sosyal Demokrat Himmet Partisi-Azerbaycan-Müslüman, Sosyalist Müslüman Partisi-Müslüman) temsil eden vekillerden oluşan OZAKOM bir "genel valilik" ve ayrıca faaliyetlerini bölgedeki Kurucu Meclis açılışına kadar sürdüreceği için "geçici bir hükümet" özelliği taşımaktaydı. Petrograd'daki Geçici Hükümet tarafından OZAKOM'a, savaş sırasında Osmanlı Devleti'nden ele geçirilmiş topraklar ile birlikte tüm Maverâ-yı Kafkasya'nın sivil idaresi tevdi edilmişti. Bu çerçevede OZAKOM, Şubat Devrimi sonrasında Lvov ve Krenski başkanlıklarındaki hükümetlerin Maverâ-yı Kafkasya'daki idare organıydı. OZAKOM, Kafkasya Genel Valiliği bölgesindeki Sovyetlerin (yerel meclislerin) de üzerinde tüzel bir organdı

[7] Stepan Şaumyan: (1878-1918). Tiflis'te doğmuştur. 1902 yılında Tiflis'te Ermeni Sosyal-Demokrat Birliğini ve Proletarya gazetesini kurmuş, Avrupa'da öğrenimini sürdürürken Rus sosyalizminin önde gelen kişileriyle tanışmış, RSDİP'nin II. Kongresinde Bolşevik Grubuna katılmıştır. Lenin'in sadık yandaşıydı. Kafkasya'daki ve özellikle Tiflis ve Bakü'deki işçi ve sosyal-demokrat hareketinde önemli rol oynamıştır. 1917 yılı ortalarında Bakü Sovyeti başkanlığı yapmış ve Bolşevik Partisi Merkez Komitesine seçilmiştir. Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'nın Kafkasya Olağanüstü Komiserliğine atanmıştır. Nisan 1918 ayında Bakü Komünü Halk Komiserliği Konseyi başkanı olmuştur. 31 Temmuz 1918 tarihinde Bakü Bolşevik yönetiminin iktidardan düşmesi üzerine Bakü'de Menşevik, Taşnak ve SR ittifakı yönetime hâkim olmuş, kendisi de dâhil iktidardan düşen Bakü halk komiserlerinin Bakü'den kaçma girişimleri başarılı olmamış ve yeni yönetim tarafından hapse atılmışlardır. 15 Eylül 1918 tarihinde Kafkas İslam Ordusunun Bakü'ye girmesinden sonra, İngilizler tarafından Hazar Gölü'nün karşı kıyısındaki (bugünkü ismi Türkmenbaşı olan) Krasnodovsk'a götürülüp orada 26 komiser ile birlikte kurşuna dizilmiştir.

[8] Bakü Sovyeti: Rusya'da 1917 Ekim Devriminin ardından Bakü Guberniyasının (idarî yönetim biriminin) arazisinde Ermeni asıllı Bolşevik önder Stepan Şaumyan başkanlığında kurulmuş ve 2.7.1917-26.7.1918 döneminde faaliyette bulunmuş bir geçici hükümeti olup, bu hükümetin çoğunluğunu Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Bolşevik kolundan olan görevliler oluşturmuştu. "Bakü Komünü" lideri olarak tanınan Şaumyan Mart 1918 ayında Bolşevik lider Lenin tarafından Kafkaslarda Bolşevik iktidarın etkin hâle gelmesiyle görevlendirilmiştir. 30 Mart- 3 Nisan 1918 döneminde yaşanan ve Mart Olayları olarak bilinen olaylarda Bakü şehri ve civarında Bakü Sovyeti ve Ermeni Devrimci Federasyonu kuvvetlerinin Müsâvât Partisi ve Kafkas Süvari Tümeni arasında meydana gelen çatışmalar sırasında Azerî sivillere yönelik katliam yaşanmış olup, Azerî ve diğer Müslümanlardan 3.000-12.000 arasında insan öldürülmüştür. 1918 Mart Olayları sonucunda Bakü'de iktidar tamamen Bolşeviklerin eline geçtikten sonra, Bakü'deki mevcut yönetimin 13 Nisan'dan sona erdiği 31 Temmuz'a kadar "Bakü Komünü" olarak tanınmıştır. 31 Temmuz 1918 tarihinde Bakü Bolşevik yönetiminin iktidardan düşmesi üzerine Bakü'de Menşevik, Taşnak ve (20. yüzyıl başlarında Rusya'da ve Sovyetler Birliğinde faaliyet gösteren demokratik sosyalist çizgide bir parti olan Sosyalist Devrimci Parti ya kısa ifadesiyle) SR ittifakı yönetime hâkim olmuş, Şaumyan da dâhil iktidardan düşen Bakü halk komiserlerinin Bakü'den kaçma girişimleri başarılı olmamış ve yeni yönetim tarafından hapse atılmışlardır. 15 Eylül 1918 tarihinde Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'ye girmesinden sonra, İngilizler ve Bolşevik karşıtları tarafından Hazar Gölü'nün karşı kıyısındaki (bugünkü ismi Türkmenbaşı olan) Krasnodovsk'a götürülüp orada 26 komiser ile birlikte kurşuna dizilmiştir.

[9] Taşnak Partisi ya da Ermeni Devrimci Federasyonu (Ermenice: Daşnaksutyun), bir radikal milliyetçi Ermeni siyasî örgütüdür. Ermenistan'ın bağımsızlığını sağlamak amacıyla 1890 yılında kurulmuştur. Hâlen gerek Ermenistan Cumhuriyeti'nde gerek diasporadaki Ermeniler arasında aktif bir siyasî partidir. Ermenice adıyla Daşnaksutyun olan örgütün adı dilimize bir takım ses değişikliklerinden sonra Taşnaksutyun olarak geçmiştir ve kısaca Taşnak adıyla da bilinir. Ermenicede "Federasyon" anlamına gelir. Çünkü örgüt özellikle Rusya'daki Ermeni örgütleri başta olmak üzere birçok örgütün birleşmesinden oluştuğundan bu adın verilmesi uygun görülmüştür.

[10] Mehmet Emin Resuzâde (1884-1955). 27.05-07.12.1918 döneminde Demokratik Azerbaycan Cumhuriyetinin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanıdır. Mondros Mütarekesi sonrasında Osmanlı kuvvetlerinin Kafkasya'yı boşaltması sonucu Kafkasya'daki Türk halkları da kendilerini koruyacak kuvvetli bir hâmiden mahrum kalırlar. Toparlanan Sovyet Rusya'nın Kızıl Ordu'su 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'a girerek, ülkeyi 1991 yılına kadar sürecek olan SSCB idaresi altına alır. İşgal olayı sonrası tutuklanarak (17.08.1920) hapse atılır. Cezası, 1922 yılında Stalin'in isteğiyle idam cezasından sürgüne çevrilir. 1922 yılında ülke dışına çıkar. Sürgün hayatını; Türkiye'nin, Polonya'nın ve Almanya'nın bazı şehirlerinde geçirir ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı için çalışmalarına devam eder. 1947 yılında Türkiye'ye yerleşir. 6 Mart 1955 tarihinde de Ankara'da vefat eder.

[11] Batum Antlaşmaları: 11 Mayıs-4 Haziran 1918 döneminde Batum'da gerçekleşen konferans sonucunda; Osmanlı Devleti ile Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti ve Demokratik Azerbaycan Cumhuriyeti arasında 4 Haziran Batum Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, ilaveten 8 Haziran'da Osmanlı Devleti ile Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti arasında da imzalanmıştır. Kafkas İslam Ordusunun, Azerbaycan'ı kurtarma hareketinin hukukî temeli Batum Antlaşması ile geçerlilik kazanmıştır.

[12] Nuri (Killigil) Paşa (1890-1949). Enver Paşa'nın kardeşidir. 1909 yılında Harp Okulundan teğmen olarak mezun olmuştur. Şubat 1915-Ocak 1918 döneminde Trablusgarb'daki Afrika Grupları Genel Komutanı olarak görev yapmıştır. 3 Mart 1918 tarihinde yarbay olmuş, Ocak 1918 ayında Kafkas İslam Ordusu K.lığına atanmış, bu görev münasebetiyle rütbesi fahri tümgeneralliğe yükseltilmiş, 25 Mayıs'ta Gence'ye gelerek Kafkas İslam Ordusunun kurulması çalışmalarını başlatmış, 3 Ağustos'ta fahri olarak padişah yâverliği uhdesine verilmiş, Azerbaycan Hükûmeti nezdinde de temsilci olarak atanmış, Bakü başta olmak üzere Azerbaycan topraklarını ve halkını Ermeni – Bolşevik zulmünden ve boyunduruğundan kurtarmış, “Bakü Fatihi” olarak anılmaya başlanmıştır. Haziran 1920 ayında Azerbaycan'dan emrindeki kuvvetlerle gelerek Doğu Cephesi Komutanlığına gönüllü olarak katılmış ve Ermenilere karşı yapılan taarruz harekâtında Sarıkamış'ın geri alınmasında görev almış, daha sonra Doğu Cephesi imalâthanelerinde hizmet etmiştir. 4 Ekim 1923 tarihinde emekli olmuş, 2 Mart 1949 tarihinde İstanbul'da Sütlüce'de bulunan silah fabrikasındaki bir patlama sonucunda vefât etmiştir. Patlamadan birkaç gün önce fabrikanın İsrail'den gelen bir heyet tarafından ziyaret edildiği bilinmektedir. MSB.lığı denetiminde olan bu fabrikadaki infilâk olayı ve kendisinin cesedinin bile bulunamaması bugün bile esrarını korumaktadır. Çünkü 1948 yılında İsrail Devleti kurulduktan sonra ilk önce Mısır ile aralarında savaş başlamıştı. Bu sırada Mısır ve Türkiye arasında imzalandığı söylenen silah anlaşması neticesinde, silahların kendisinin sahibi olduğu fabrikada hızla imâline geçilmişti. Patlamanın sabotaj olduğuna ilişkin güçlü bir inanç söz konusudur.

© 2021. Bu makalenin / yazının içeriğinin telif hakları yazarına ait olup, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereği kaynak gösterilerek yapılacak kısa alıntılar ve yararlanma dışında, hiçbir şekilde önceden izin alınmaksızın kullanılamaz, çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

KAYNAKLAR

[*] İrfan PAKSOY: Emekli Hv.Kur.Alb., tarih doktoru, akademisyen ve yazar.

---, “Ahmet Cevat Semkir Hayatı ve Şiirleri”, <https://edebiyatvesanatveakademisi.com/sairler/detay/ahmet-cevad-semkir-hayati-ve-siirleri/> 1174, Erişim Tarihi: 11.02. 2019.

---, “Afina Barmanbay, Ahmet Cevat'ın “Vatan” Kavramını Anlattı”, <http://www.karsmanset.com/haber/afina-barmanbay-ahmet-cevatin-vatan-kavramini-anlatti-39265.htm>, Erişim Tarihi: 11.02.2019.

---, “Aradan 62 yıl geçti ama hâlâ kendi 11 Eylülümüzü aydınlatamadık”, <http://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/670635-aradan-tam-62-yil-gecti-ama-kendi-11-eylulumuzu-hala-aydinlatamadik>”, Erişim Tarihi: 21.05. 2015.

---, “Azerbaycan Bayrağına”, <https://edebiyatvesanatakademisi.com/siirler/detay/Azerbaycan-bayragina/> 41342, Erişim Tarihi: 20.1.2021.

---, “Çırpınırdı Karadeniz Bakıp Türk'ün Bayrağına”, *Yeni Çağ*, 20.07. 2014.

---, “Nuri Killigil”, http://tr.wikipedia.org/wiki/Nuri_Killigil, Erişim Tarihi: 21.05.2015.

---, “Türk Ordusuna”, <https://edebiyatvesanatakademisi.com/ahmet-cevad-semkir-hayati-ve-siirleri/turk-ordusuna/> 41359, Erişim Tarihi: 11.02.2019.

Akyol, Taha; “Cedîcilik”; TDV İslam Ansiklopedisi, C. 7, İSAM, İstanbul 1993.

Can, Turan; “Çırpınırdı Karadeniz ve Ahmed Cevad'ın Hikâyesi,” <https://www.altayli.net/ahmed-cevadin-hikayesi.html>, Erişim Tarihi: 11.02.2019;

Karaköse, Nejd; “Askerî, Siyasî ve Silah Sanayicisi Kişiliği ile Nuri Paşa (Killigil)”, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2010.

Tan, Nail; “Azerbaycan'ın Millî Şairi Ahmed Cavad 120 Yaşında”, *Türk Dili Dergisi*, C. 3, S. 79, Eylül 2012.

Kahraman, Erdal; “Azerbaycan Şiirinde Türkiye”, http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/erdal_karaman_azerbaycan_siirinde_turkiye.pdf, Erişim Tarihi: 11.02.2019.

Kurban, Emre; “Millî Edebiyat Akımı'nın Azerbaycanlı Şair Ahmed Cevad Şiiri Üzerine Etkisi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

Kurt, Hüseyin; “Susmaram”, <https://www.acade-mia.edu/9439368/SUSMARAM>, Erişim Tarihi: 11.2.2019.

Makas, Zeynelabidin; Çağdaş Azerbaycan Şiiri Anto-lojisi, Kültür Bakanlığı, Kültür Bakanlığı yayını, Ankara 1992.

Paksoy, İrfan; Cihan Harbi'nde Osmanlı Devleti, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2018.

- Toker, Hülya ve Aslan, Nurcan; Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri, C. III, Gnkur. ATASE Yay., Ankara 2009.
- Tuna, Ozan; “*Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914)*”, OTAM, Güz 2014.
- Üstün, Kutay ve Karakurt, Metehan; “*Miroslav Hroch'un Yaklaşımı Bağlamında Azerbaycan Millî Hareketi*”, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 10, S. 19, Haziran 2020.
- Vurgun, Seda Yılmaz; “*1916 Türkistan İsyanı*”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Güz 2016, S. 40.
- Yıldız, Fatma Ülkü; “Ahmed Cevad–Susmaram”, <http://www.haberiniz.com.tr/magazin/ahmed-cevad-susmaram>, Erişim Tarihi: 11.02.2019.
- Zeyrek, Yunus; “*Azerbaycan Millî Şairi: Şehid Ahmed Cevad (1892-1937)*”, Bizim Ahıska, Bahar 2012.